

Rusland

Van Antony Beevor verscheen eveneens
bij Ambo|Anthos *uitgevers*

Kreta 1941-1945

Stalingrad

D-day. Van de landing in Normandië tot de bevrijding van Parijs

De strijd om Spanje. De Spaanse Burgeroorlog 1936-1939

Berlijn. De ondergang 1945

De Tweede Wereldoorlog

Het Ardennenoffensief

De Slag om Arnhem

Met Artemis Cooper

Parijs na de bevrijding 1944-1949

Meld je aan voor onze nieuwsbrief om op de hoogte te blijven van
de nieuwste boeken van Ambo|Anthos *uitgevers* via
www.amboanthos.nl/nieuwsbrief.

Antony Beevor

Rusland

Revolutie en burgeroorlog
1917-1921

Vertaald door Ton Zwaan

Ambo|Anthos
Amsterdam



ISBN 978 90 263 6015 2

© 2022 Antony Beevor

© 2022 Nederlandse vertaling Ambo|Anthos uitgevers,
Amsterdam en Ton Zwaan

Oorspronkelijke titel *Russia: Revolution and Civil War 1917-1921*

Oorspronkelijke uitgever Weidenfeld & Nicolson

Omslagontwerp Studio Jan de Boer

Omslagillustratie © Alamy

Foto auteur Antony Beevor

Verspreiding voor België:

Veen Bosch & Keuning uitgevers nv, Antwerpen

Voor Lyuba Vinogradova

Inhoud

Voorwoord 9

I 1912-1917

- 1 De zelfmoord van Europa, 1912-1916 15
- 2 De Februarirevolutie, januari-maart 1917 22
- 3 De val van de tweekoppige adelaar, februari-maart 1917 34
- 4 Van autocratie naar chaos, maart-april 1917 41
- 5 De zwangere weduwe, maart-mei 1917 53
- 6 Het Kerenski-offensief en de Julidagen, juni-juli 1917 67
- 7 Kornilov, juli-september 1917 80
- 8 De staatsgreep van oktober, september-november 1917 97
- 9 De jongenskruistocht. De revolte van de junkers, oktober-november 1917 109
- 10 De moord op de ontluikende democratie, november-december 1917 122

II 1918

- 11 Het slopen van de sociale orde, januari-februari 1918 137
- 12 Brest-Litovsk, december 1917-maart 1918 148
- 13 De IJsmars van het Vrijwilligersleger, januari-maart 1918 163
- 14 De Duitsers marcheren het land in, maart-april 1918 179
- 15 Vijanden in de periferie, lente en zomer 1918 190
- 16 De Tsjechen en de opstand van de linkse socialistisch-revolutionairen, mei-juli 1918 205
- 17 De Rode terreur, zomer 1918 220
- 18 De gevechten langs de Wolga en het Rode Leger, zomer 1918 227

- 19 Van de Wolga naar Siberië, herfst 1918 240
- 20 De Centrale Machten vertrekken, herfst-winter 1918 255
- 21 Het Balticum en Noord-Rusland, herfst-winter 1918 266

III 1919

- 22 Het fatale compromis, januari-maart 1919 277
- 23 Siberië, januari-mei 1919 289
- 24 De Don en de Oekraïne, april-juni 1919 298
- 25 Moermansk en Archangel, lente en zomer 1919 312
- 26 Nogmaals Siberië, juni-september 1919 318
- 27 Baltische zomer, mei-augustus 1919 332
- 28 De mars naar Moskou, juli-oktober 1919 343
- 29 Baltische verrassing, herfst 1919 357
- 30 Terugtocht in Siberië, september-december 1919 364
- 31 Het keerpunt, september-november 1919 374
- 32 De terugtocht in het zuiden, november-december 1919 388

IV 1920

- 33 De grote Siberische IJsmars, december 1919-februari 1920 401
- 34 De val van Odessa, januari 1920 410
- 35 Het laatste 'hoera' van de Witte cavalerie, januari-maart 1920 415
- 36 Wrangel opperbevelhebber en de Polen nemen Kiev in, lente en zomer 1920 430
- 37 Polen in het westen, Wrangel in het zuiden, juni-september 1920 441
- 38 Het 'Wonder aan de Wisła', augustus-september 1920 456
- 39 De Rivièra van de Hades, september-december 1920 466
- 40 Het sterven van de hoop, 1920-1921 478

Conclusie – De leerling van de duivel 489

Dankwoord 491

Kaarten 493

Illustratieverantwoording 494

Glossarium 496

Afkortingen 498

Noten 500

Bibliografie 529

Register 538

Voorwoord

In januari 1902 stuurde de hertog van Marlborough een brief aan zijn volle neef Winston Churchill, waarin hij een beschrijving gaf van een hofbal dat hij had bijgewoond in Sint-Petersburg. Marlborough was verbaasd over de anachronistische grandeur waarin de Tsaar aller Russen gevangen leek te zitten. Hij beschreef Nicolaas II als een ‘aardige en aimabele man, die probeert op gepaste wijze de rol te spelen van een autocraat’.¹

Met al zijn uitdrukkelijke pracht en praal deed de ontvangst denken aan Versailles. ‘Het souper werd opgediend voor drieduizend mensen. Het effect van de aanblik van zoveel mensen die tegelijkertijd aanzitten is moeilijk te verwoorden. De schaal van de gebeurtenis kun je je alleen enigszins voorstellen als ik je vertel dat er ongeveer tweeduizend bedienden waren die alles serveerden, onder wie kozakken, mammelukken en lakeien zoals we die kenden in het achttiende-eeuwse Engeland, met grote hoeden op, getooid met struisvogelveren. In elke zaal staat een kapel van een regiment, die meteen het nationale volkslied begint te spelen als de tsaar daar binnentreedt... Er was ook nog een eregarde die kennelijk verplicht was de zwaarden gedurende vijf aaneengesloten uren kaarsrecht omhoog te houden.’²

Toen Marlboroughs jonge vrouw Consuelo Vanderbilt bij een volgend diner de tsaar vroeg naar de mogelijkheid een democratische regering in te voeren in Rusland, antwoordde hij: ‘We lopen tweehonderd jaar achter op Europa wat betreft de ontwikkeling van onze nationale politieke instituties. Rusland is nog altijd meer Aziatisch dan Europees en moet daarom geregeerd worden door een autocratische regering.’³

Marlborough verbaasde zich ook over de eigenaardigheden van de Garderegimenten die het militaire systeem domineerden. ‘Grootvorst Vladimir, die aan het hoofd staat van een deel van het leger, laat alle rekruten aan hem voorgeleiden. Mannen met een korte dikke wipneus gaan naar het Pavlovski-regiment, dat door tsaar Paul werd opgericht, die ook een wipneus had.’⁴

Net als het hof was het Imperiale Russische Leger getekend door archaïsche etiquette, protocollen en bureaucratie. Kapitein Archie Wavell, de toekomstige veldmaarschalk, maar destijds nog een jonge officier in de Black Watch, een eliteonderdeel van het Britse leger, constateerde kort voor de Eerste Wereldoorlog toen hij in Rusland gedetacheerd was, dat zelfs veldofficieren bang waren initiatief te tonen. ‘Een voorbeeld van het conservatisme van het Russische leger was hun gewoonte om te allen tijde de bajonet vast op het geweer te dragen.’⁵ Die gewoonte ging terug op een bevel van maarschalk Soevorov uit de late achttiende eeuw, nadat een Russische colonne in een hinderlaag was gelopen en vernietigd.

Russische officieren beschouwden het als een schande om zonder uniform in het openbaar gezien te worden. Een kapitein van de dragonders, die Wavell ondervroeg over de gewoonten van het Britse leger, kon niet geloven dat Britse officieren buiten diensturen in burger gekleed gingen en dan ook hun zwaard niet droegen. Hij sprong geschokt overeind en riep uit: ‘Maar dan zullen de mensen niet bang voor jullie zijn!’⁶ Een tsaristische officier had het recht elke soldaat in zijn gezicht te stompen bij wijze van tuchtmaatregel.

Het verbaasde Wavell niet dat de Russische intelligentsia degenen die over hen heersten, beschouwde ‘als bureaucratische onderdrukkers, dat ze de politie wantrouwden en een afkeer hadden van het leger.’⁷ Na de rampzalige nederlagen in de Russisch-Japanse Oorlog van 1904-1905 en de massamoord op de vreedzame protestmars van Vader Grigori Gapon naar het Winterpaleis in januari 1905, was het respect voor het regime en de strijdkrachten vrijwel verdwenen. ‘Van de ene dag op de andere zwenkte Rusland naar links,’ schreef Nadezjda Lochvitskaja onder haar schrijversnaam ‘Teffi’. ‘Er was onrust onder de studenten, er waren stakingen onder de arbeiders. Zelfs oude generaals mopperden over de schandalige manier waarop het land geleid werd en uitten scherpe kritiek op de tsaar zelf.’⁸

In ruil voor de grote privileges die ze bezaten, werd van de adel verwacht dat hun zonen dienst deden als officieren in het leger en binnen de bureaucratie in Sint-Petersburg. Van de 30.000 adellijke landbezitters werd ook verwacht dat zij de orde handhaafden op het platteland met behulp van plaatselijke ‘landkapiteins’.

Het einde van de horigheid in 1861 had weinig verbetering gebracht in de ellendige situatie waarin veel van de voormalige horigen verkeerden. ‘Onze boerenstand leeft onder verschrikkelijke omstandigheden, het ontbreekt hun volledig aan goed georganiseerde medische zorg,’ schreef Maksim Gorki. ‘De helft van alle boerenkinderen sterft aan verschillende ziekten voordat ze vijf jaar oud zijn. Bijna alle vrouwen in de dorpen lijden aan vrouwenkwalen. De dorpen rotten weg door syfilis; ze zijn ten prooi gevallen aan armoede en ge-

brek, onwetendheid en primitief gedrag.⁹ De vrouwen leden ook onder het geweld van hun mannen, meestal als die dronken waren.

Het beeld van de stoere Russische boer die deel was van een onweerstaanbare militaire stoomwals, was een illusie. Ongeveer drie van de vier jonge boeren werden afgekeurd voor militaire dienst vanwege een slechte gezondheid. Officieren klaagden over de houding van de nieuwe dienstplichtigen ten tijde van de Eerste Wereldoorlog. In een rapport van het Tweede Leger werd vastgesteld dat ‘het betreurenswaardig en heel gewoon is dat in de lagere rangen soldaten zichzelf verwonden om de strijd te ontlopen. Er zijn ook heel veel gevallen van soldaten die zich zonder meer overgeven aan de vijand’.¹⁰ Het rapport omschreef de soldaten als ‘gewone *moezjiks*... Ze staren voor zich uit, onverschillig, stompzinnig en mistroostig. Ze hebben niet de gewoonte om opgewekt en vrolijk in de ogen van hun commandant te kijken’. In wezen bediende de Russische boer in uniform zich van de tactiek die in het Britse leger gewoonlijk als ‘domme brutaliteit’ werd omschreven.

Zelfs verlichte leden van de landadel en de hogere aristocratie vreesden de ‘duistere massa’s’ en hun soms oplaaiende explosies van angstaanjagend geweld, zoals ten tijde van de opstand van 1773 onder leiding van Jemeljan Poegatsjov. Aleksandr Poesjkin schreef over ‘Russische opstandigheid, zinloos en meedogenloos’.¹¹ Tijdens de golf van onrust en het in brand steken van landhuizen in 1905, die volgde op de catastrofale nederlagen in de oorlog tegen Japan, konden landeigenaren niet veel anders doen dan de plaatselijk gouverneur verzoeken troepen te sturen uit een van de vele garnizoenssteden.

De beruchte opmerking van Karl Marx in *Het Communistisch Manifest* over ‘de idiotie van het plattelandsleven’, met de implicaties van goedgelovigheid, apathie en onderwerping, gold ook buiten de boerendorpen. Kleine provinciale steden konden bijna net zo verstikkend zijn. Satirici als Saltykov-Sjtsjedrin en Gogol tuurden onder het troebele oppervlak van de stilstaande vijver. Saltykov, ironisch genoeg een favoriete auteur van Lenin, wees ook op ‘het verwoestende effect van gelegaliseerde slavernij op de menselijke geest’, een verschijnsel dat zowel de tsaristische als de Sovjettijd typeerde.¹² Lev Trotski gaf de schuld aan het keurslijf van de orthodoxe kerk. Hij betoogde dat de revolutie pas kon komen als de mensen braken met ‘de iconen en de kakkerlakken’ van het Heilige Rusland.

Pogingen tot landhervorming waren alleen succesvol in bepaalde gebieden. In tegenstelling tot de grote magnaats van de negentiende eeuw, graaf Dmitri Sjeremetjev, die 763.000 hectare bezat, met ongeveer 300.000 horigen, waren de meeste landgoederen klein en verarmd.¹³ Zelfs als ze het hadden gewild, konden slechts heel weinig landbezitters zich permitteren woonomstandigheden te verbeteren en de simpelste vormen van mechanisatie in te voeren. Velen zagen zich ook gedwongen hun land te verkopen of hypotheeken te nemen

op hun eigendommen. De onderlinge verhoudingen tussen landeigenaren en boeren werden steeds kunstmatiger en raakten meer en meer gespannen. De armste boeren bleven ook slachtoffer van hun ongeletterdheid, wat betekende dat ze uitgebuit werden door zowel de dorpsoudsten als de graanhandelaren en slecht behandeld werden door veel landbezitters, die nog steeds wrokig waren over hun machtsverlies. Het resultaat was dat onderdanige pachters wel bogen voor hun adellijke meesters, maar zodra ze zich omgedraaid hadden elke gelegenheid aangrepen om hen te bedriegen.

De trek naar de steden versnelde de groei van een stedelijke arbeidersklasse, het proletariaat, dat door marxisten beschouwd werd als de voorhoede van de revolutie. De bevolking van Sint-Petersburg groeide van iets meer dan een miljoen rond de eeuwwisseling tot meer dan drie miljoen in 1916. De omstandigheden in de fabrieken waren verschrikkelijk en gevaarlijk. De eigenaren beschouwden de arbeiders als volledig vervangbaar omdat er zoveel boeren waren die bereid waren hun plaats in te nemen. Er was geen stakingsrecht en geen recht op compensatie bij ontslag. In geval van enig conflict koos de politie zonder uitzondering de kant van de fabriekseigenaren. Velen zagen het als horigheid in de stad. De arbeiders sliepen in barakken met stapelbedden, goedkope logementen en slechte woningen, te midden van vuiligheid en ziekten. 'Er is geen riolering in de steden,' schreef Gorki, 'er zijn geen rookkanalen in de fabrieksschoorstenen; het open terrein wordt vergiftigd door rottend afval – door rook en stof.'¹⁴ Onder zulke overbevolkte omstandigheden verspreidden tuberculose en geslachtsziekten zich gemakkelijk, ook waren er geregeld cholera- en tyfusepidemieën. De gemiddelde levensverwachting was even laag als in de armste dorpen. De enige vrijheid was te vinden in de laagste kring van de hel, die bewoond werd door het lompenproletariaat van de werkelozen – een onderwereld met kinderprostitutie, kleine diefstallen en dronken vechtpartijen; een bestaan erbarmelijker dan alles wat Dickens, Hugo en Zola beschreven hadden. De enige catastrofe die het leven nog slechter kon maken voor de armen in Rusland was een groot Europees gewapend conflict.

I

1912-1917

De zelfmoord van Europa¹

1912-1916

Het tempo van de industriële groei in Rusland voor de Eerste Wereldoorlog zorgde voor een buitensporige overmaat aan zelfvertrouwen onder de heersende klassen. De rampzalige nederlagen in de oorlog tegen Japan van amper een decennium geleden werden vergeten. De oorlogspartij in Sint-Petersburg, die uit was op een aanval op Turkije nadat dat land de Dardanellen in 1912 gesloten had, werd luidruchtiger en won aan invloed. Zelfs de voorheen voorzichtige minister van Buitenlandse Zaken, Sergej Sazonov, was woedend over de wijze waarop Rusland behandeld was door de Duitse en Oostenrijks-Hongaarse keizerrijken ten tijde van de Eerste Balkanoorlog. Dus toen Wenen, na de moordaanslag op aartshertog Franz-Ferdinand in Sarajevo in juni 1914, een ultimatum stuurde aan Servië, vroeg Sazonov aan het hoofd van de generale staf het leger in staat van paraatheid te brengen. Hij zei tegen de tsaar dat als Rusland het broedervolk van de Slaven in Servië niet zou steunen, dat neer zou komen op een noodlottige vernedering. Nicolaas II voelde zich verplicht in te stemmen met de oproep tot het eerste stadium van gedeeltelijke mobilisering, maar vervolgens stonden de legercommandanten erop dat als Rusland mobiliseerde tegen de Oostenrijks-Hongaarse legers, de Russische strijdkrachten ook moesten mobiliseren langs de centrale en noordelijke fronten tegen de Duitsers.²

De geloofsgenezers en raadgever van de tsaristische familie Grigori Raspoetin was niet aanwezig in de hoofdstad. Die zomer was hij naar huis gereisd, in Siberië, waar hij het nieuws over de toenemende oorlogstemming hoorde via een telegram van de tsarina. Hij wilde direct een antwoord sturen aan de tsaar en hem adviseren de druk tot oorlog te weerstaan, maar hij werd belaagd door een boerenvrouw die hem met een mes in zijn buik stak. Ze was een volgelingen van Iliodor, een voormalige priester die zich tegen Raspoetin gekeerd had en hem had uitgemaakt voor een wellusteling en een valse profet. Raspoetin stierf bijna en lag buiten bewustzijn in een hospitaal. Toen hij weer bij kennis

kwam en hoorde dat de mobilisering inmiddels was afgekondigd, liet hij het telegram onmiddellijk versturen. Er stond in dat oorlog zowel Rusland als de Romanovs zou vernietigen. Deze laatste kans om de tsaar ervan te overtuigen dat hij zich moest keren tegen de oorlogszuchtigen om hem heen arriveerde te laat, maar het had waarschijnlijk toch al niet veel meer uitgemaakt.

De vrees van de Russische generale staf dat de Centrale Machten sneller konden mobiliseren was niet de voornaamste factor in de aanloop naar de oorlog. De belangrijkste factor was het Oostenrijkse besluit Servië militair te verpletteren voordat de Europese grootmachten zich ermee zouden gaan bemoeien. Duitsland weigerde de Oostenrijkers te stoppen. Generaal Helmuth von Moltke, de chef van de Duitse generale staf, drong er zelfs bij Oostenrijk op aan het pleidooi voor matiging van zijn eigen regering te negeren en de aanval in te zetten. De diplomatie en de connecties tussen de koningshuizen maakten weinig kans meer. Oorlog was inderdaad te belangrijk om aan de generaals over te laten, zoals de Franse eerste minister Georges Clemenceau kort daarna zou opmerken.

Toen de oorlog eenmaal verklaard was, konden voor de ‘grijze massa’ van de Russische boerensoldaten de zaken alleen maar van kwaad tot erger gaan. Alles bij elkaar werden 15.300.000 mannen opgeroepen voor het leger en de marine. Na de nederlaag in de Slag bij Tannenberg, gevolgd door de beruchte ‘Grote Russische terugtrekking’ in 1915 na de Duitse overwinning bij Gorlice-Tarnów, groeiden onder officieren en manschappen de bitterheid en de verdenking van verraad aan het hof. Al spoedig werd gerept over ‘de Duitse wurggreep’, deels omdat zoveel Russische generaals namen hadden van Teutoonse of Scandinavische oorsprong.³ Maar het meest vervloekt werd de Duitse tsarina met haar camarilla, die gedomineerd werd door de *éminence grise* Raspoetin. De losbandige monnik mengde zich schaamteloos corrupt in allerlei benoemingen, toen de tsaar onverstandig genoeg besloten had het oppercommando van de legers op zich te nemen binnen de *Stavka*, het militaire hoofdkwartier, in Mogiljov.

Het leven van de Russische soldaten in de loopgraven langs het hele oostelijke front, van Wit-Rusland via Galicië naar Roemenië, was mensonwaardig. ‘Nadat ze zich eenmaal ingegraven hebben,’ schreef Maksim Gorki, ‘zijn ze overgeleverd aan regen, sneeuw en vuiligheid, onder uiterst krappe omstandigheden; ze raken uitgeput door ziekten en ze worden opgegeten door ongedierte; ze leven als beesten.’⁴ Ze hadden een wanhopig tekort aan munitie, velen ontbrak het aan laarzen en ze moesten hun toevlucht nemen tot schoenen gemaakt van berkenbast. Veldhospitals aan het front waren net zo primitief als in de tijd van de Krimoorlog.

Pogingen tot modernisering faalden jammerlijk. Vasili Pavlovitsj Kravkov, een hooggeplaatste arts bij de staf, schreef bitter in zijn dagboek: ‘Eindelijk

hebben de meest recente technologische ontwikkelingen ons bereikt. Dat wil zeggen 25.000 gasmaskers voor ons korps. Ze waren getest door de hoge commissie die voorgezeten wordt door onze hoogste “pasja”, de hertog van Oldenburg. Ik voerde een soort test uit door mijn hospitaalsoldaten de gasmaskers te laten opzetten. Twee minuten later begonnen ze bijna te stikken. En van ons wordt verwacht dat we iedereen in de loopgraven van zoiets voorzien!’⁵

Afdelingen van de militaire censuur konden zich weinig illusies maken over de staat van het moreel aan het front als ze de brieven van soldaten naar huis lazen. Velen klaagden over het feit dat de eigen kanonnen zwaar tekortschoten tegenover de Duitse artillerie en over de uiterst meedogenloze houding van de officieren ten opzichte van de manschappen. De mannen ontmenselijkten of raakten getraumatiseerd door wat ze zagen. ‘Er liggen nog lijken,’ schreef er een in een brief. ‘Raven hebben hun ogen al uitgepikt en ratten kruipen over de lichamen. O, mijn god, deze verschrikkelijke aanblik kan noch beschreven, noch verbeeld worden’.⁶ Een ander schreef over een massagraf dat ze op bevel van hun officieren hadden gegraven en moesten vullen met hun eigen gevallenen. ‘We haalden de lichamen van het slagveld en groeven een graf van dertig vadem lang en vier vadem diep. Daar legden we ze in, maar omdat het al laat was, bedekten we de helft van het graf met aarde en lieten we de andere helft open tot de volgende morgen. We plaatsten er een wacht bij en toen bleek dat een van de doden ’s nachts uit het graf geklommen was en zittend aangetroffen werd op de rand, terwijl sommige anderen zich in het graf omgedraaid hadden omdat ze niet dood waren, maar alleen gewond of in shock door de explosies van zware granaten. Dit gebeurt heel vaak.’⁷

Diepe verontwaardiging werd veroorzaakt door het contrast in levensomstandigheden tussen de officieren en de mannen. Tal van officieren trokken zich iedere avond terug in de warmte en het relatieve comfort van *izba*’s, boerenhutten, achter het front, terwijl de soldaten en de sergeanten achterbleven in de kou en smerigheid van de loopgraven. ‘De gewone soldaat die de aanval uitvoert voor het moederland krijgt 75 kopeken [per maand] uitbetaald,’ schreef een dienstplichtige naar huis. ‘De commandant van de compagnie, die in de achterhoede zit, krijgt 400 roebel en de commandant van het regiment, die nog verder naar achteren blijft, ontvangt duizend roebel... Sommigen genieten van goede maaltijden, alcohol en prostituees onder de vlag van het Rode Kruis, terwijl anderen hongerlijden.’⁸

Het idee dat de zusters van het Rode Kruis alleen dienden voor seksueel vermaak van officieren was overdreven, maar er school ook enige waarheid in. Dr. Kravkov, het hoofd van de medische diensten van een heel legerkorps, legde vast hoe een collega van hem werd ontslagen. ‘Het was heel eenvoudig. De dokter had te veel medeleven en stemde niet in met de eis van de klik op

het hoofdkwartier om een bordeel op te zetten met zijn verpleegsters... Zoiets was mij niet onbekend. Ik had het gezien bij het Tiende Leger en het was voor mij een van de redenen geweest om daar op te stappen.⁹

Officieren boden behoeftige vrouwelijke studenten in Odessa honderden roebels voor naaktfoto's: 'Schrijf me als je er klaar voor bent nog eens gefotografeerd te worden, met meer details,' schreef een jonge officier.¹⁰ Hij vertelde haar ook dat ze wel duizend roebel kon verdienen als ze het regiment zou bezoeken.

Terwijl de officieren rondtartelden, mochten gewone soldaten hun echtgenotes niet ontvangen, zelfs niet in gebieden achter het front. Jevdokia Merkoelova, de ongeletterde jonge vrouw van een kozak in de 9de Onafhankelijke Don-*sotnja*, een regionaal samengestelde kozakkeneenheid, kende de geldende regels niet en ging begin december 1916 haar echtgenoot opzoeken. Ze had de moed om achteraf een formele aanklacht in te dienen over haar behandeling door de commandant. 'De commandant van de sotnja, Michail Rysakov, hoorde al snel over mijn aankomst,' aldus de door haar gedicteerde aanklacht. 'Ik weet niet waarom, maar op 5 december liet hij de hele sotnja aantreden en dwong mij voorover plat op de grond te gaan liggen voor de mannen. Twee kozakken kregen bevel mijn rok en onderhemd op te schorten en mijn armen en benen vast te houden. De commandant gaf mijn echtgenoot bevel mij vijftien zweepslagen te geven op mijn naakte lichaam. Hij hield persoonlijk toezicht op de uitvoering van de straf en bedreigde mijn man door te zeggen dat de slagen met volle kracht gegeven moesten worden, op mijn huid en niet op mijn kleren. Mijn echtgenoot was bang voor zijn chef en bracht bloedige slagen toe, die nu nog aan het genezen zijn. Daarna werd ik onder escorte teruggebracht over de Don'.¹¹

Omdat ze vooral kanonnenvoer waren, haatten de boerensoldaten de oorlog, de modder, de luizen, het slechte eten en de schurft. Dr. Kravkov maakte zich ernstig zorgen over hun dieet. 'Er is weer een nieuwe voedselvoorraad aangekomen, deze keer uit Orenburg,' schreef hij in zijn dagboek. 'Het was duizend *poed* ham en worst, allemaal bedorven! Heel onze moeder Rusland is aan het weggrotten.'¹²

In oktober 1916 barstte het regenseizoen los, wat Kravkov verontrustte. 'Ik had dr. Toltsjonov eropuit gestuurd om de sanitaire omstandigheden in de stellingen te onderzoeken en hij bracht een verbijsterend rapport uit over de verschrikkelijke omstandigheden waaronder onze ongelukkige soldaten leven: in de modder die soms tot hun middel komt, zonder enige bescherming tegen het slechte weer, zonder droge kleren, warm eten of thee.'¹³ Twee weken later schreef hij: 'We hebben versterkingen gekregen, jongens die nog nat zijn achter hun oren. De volgende dag werden ze een bajonetaanval in gestuurd... Het was een schokkende gebeurtenis toen velen van hen in doodsnood wanhopig "Moeder!" uitschreeuwden.'¹⁴ Het leger hield berichten tegen over

muitertijen in sommige regimenten, die genadeloos werden neergeslagen.

Die winter in Petrograd kwam de kritiek op de regering niet alleen van de liberalen en van links. Aartsconservatieven, zoals de politicus Vasili Vitaljevitsj Sjoelgin, waren verbijsterd over de onverantwoordelijkheid van de rijken en hun onverschilligheid over het feit dat aan Russische kant tweemaal zoveel soldaten sneuvelden als aan de kant van de Duitse en de Oostenrijks-Hongaarse vijanden. Bitter schreef hij: ‘Zo staat het er dus voor, we dansen de “laatste tango” op de borstweringen van de loopgraven die stampvol lijken liggen.’¹⁵ Sjoelgin was razend over de geruchten en de complottheorieën die de ronde deden in de salons van de hoofdstad, in het bijzonder over het ‘geklets over verraad’.¹⁶

Sjoelgin was vooral kwaad op de leider van de Cadettenpartij Pavel Miljoekov, vanwege diens sensationele rede toen de Staatsdoema op 1 november weer bijeengekomen was.* Miljoekovs wilde aanvallen op de ministers van de tsaar hadden de aanwezigen verbaasd omdat hij gewoonlijk heel gematigd was. Nu stelde hij ‘de duistere krachten, die vechten voor de Duitse kant’ openlijk aan de kaak.¹⁷ Na ieder voorbeeld van incompetentie dat hij gaf, hamerde hij onder luide toejuichingen steeds weer op de retorische vraag: ‘En wat is dit? Stompzinnigheid of verraad?’

De alomtegenwoordige corruptie in de hoofdstad schokte idealistische jonge officieren aan het front. ‘Iedereen weet dat de kring rond grootvorstin Maria Pavlovna kan zorgen voor veilige posities in ruil voor steekpenningen,’ schreef een jonge cavalerieofficier in het Zevende Leger aan zijn verloofde, die voor hem een post in de achterhoede wilde regelen. ‘Maar ik dring er bij je op aan niemand om te kopen. Ik wil leven en sterven als een edelman.’¹⁸

Zelfs mensen die volledig achter de monarchie stonden, wanhoopten. De koppigheid van de tsaar vloede uitsluitend voort uit een zwak karakter. Tegen alle adviezen in had hij er na de rampzalige terugtrekkingen van 1915 op gestaan het opperbevel over te nemen van zijn oom, de boomlange grootvorst Nikolaj Nikolajevitsj. Wavell beschouwde de grootvorst als ‘de knapste en indrukwekkendste man die ik ooit ontmoet heb. Hij was geen groot denker en beschikte niet over kennis uit boeken, maar hij had volop gezond verstand en was een stevige persoonlijkheid’. Zijn neef, Nicolaas II, ontbrak het jammer genoeg aan beide. ‘Autocratie zonder autocraat is iets verschrikkelijks,’ constateerde Sjoelgin.¹⁹

Een van de voornaamste redenen waarom de tsaar zich naar de Stavka in

* De Cadettenpartij, voluit de Constitutioneel-Democratische (CD) Partij, was een liberale centrumgroep, die zowel gematigde monarchisten als republikeinen omvatte. De partij was in 1905 opgericht door Miljoekov en werd voornamelijk gesteund door academici, advocaten en de meer verlichte middenklasse, inclusief Joden, omdat de partij voorstander was van Joodse emancipatie.

Mogiljov had begeven, was dat hij liever omringd werd door loyale officieren in plaats van door kritische politici. Hij liet het bestuur van het land over aan de tsarina en Raspoetin en weigerde resoluut om ministers te benoemen uit de Doema. Toch bleef zijn aanwezigheid in het hoofdkwartier in Mogiljov zuiver symbolisch en zijn omgeving zorgde ervoor dat elk bezoek aan het front zorgvuldig geregisseerd werd.

‘De chef-staf van generaal Dolgov vertelde ons tijdens het diner zonder een spoor van ironie over de voorbereidingen voor het bezoek van de tsaar,’ noteerde dr. Kravkov in zijn dagboek. ‘Alle soldaten werden teruggehaald uit de loopgraven en werden ’s nachts voorzien van spiksplinternieuwe uniformen en uitrusting. De hele artillerie kreeg bevel het vuur te openen op het moment dat het keizerlijke bezoek begon, en zo werd “een echte strijd op het slagveld in scène gezet”, zoals hij zei. De tsaar was gelukkig, dankte alle aanwezigen en onze dappere krijger werd gedecoreerd met het Kruis van de Heilige Georgius voor het met succes in gang zetten van een slag.’²⁰

In die winter van 1916 durfde niemand in Mogiljov de tsaar te vertellen over de geruchten die de ronde deden in Petrograd. Er verschenen nu revolutionaire pamfletten over Raspoetin, zoals *De avonturen van Grisjka*, waarin gehint werd op orgieën met de tsarina en zelfs met haar dochters.²¹ Deze pornografische fantasieën deden denken aan die andere karikaturen die meer dan een eeuw eerder verschenen waren in Parijs over Marie-Antoinette en de prinses De Lamballe. Onvermijdelijk maakten deze groteske verhalen Raspoetin, de veronderstelde boerenlosbol die de groten het hoofd op hol bracht, tot een soort volksheld.

De moord op Raspoetin op 17 december door vorst Feliks Joesoepov, grootvorst Dmitri Pavlovitsj en Vladimir Poerisjkevitsj, de leider van de antisemitische Zwarte Honderden, versterkte de indruk van aristocratische corruptie in de hoofdstad. Het idee dat Joesoepov zijn vrouw Irina, de beeldschone nicht van de tsaar, gebruikt had als lokaas voor de wellustige monnik, gaf een sappige draai aan het drama. De verbeelding van het publiek werd vooral geprikkeld door de moeilijkheden die de samenzweerdere ondervonden bij de moord op Raspoetin, met vergiftigde taartjes en meerdere revolvergeschoten, om uiteindelijk zijn grote lichaam te laten verdwijnen door een gat in het ijs onder een brug, zodat het twee dagen duurde voordat het werd gevonden.

Het wijdverbreide cynisme dat zich ontwikkelde in het achterland, zorgde voor een gevaarlijke apathie. Een officier met de naam Fedoelenko, terug van het front, werd door zijn kolonel voor een lunch uitgenodigd. ‘Twee garde-officieren zaten naast ons,’ herinnerde hij zich. ‘Ze begonnen te praten over Raspoetin; ik was geschokt door hun praatjes.’ Ze herhaalden roddels over de tsarina en Raspoetin en zeiden dat de tsaar een zwakkeling was. ‘Toen ik later



Raspoetin met de tsaar en de tsarina.



Vorst en vorstin Joesoepov.

met de kolonel terugkeerde naar Oranienbaum, vroeg ik waarom zoiets smerigs werd toegestaan, waarom deze twee jongemannen die hun keizer te schande maakten niet werden ingerekend. Ze spraken Russisch in aanwezigheid van bedienden die hen konden verstaan.²² De kolonel maakte met zijn hand een gebaar van berusting. 'Ach,' zei hij, 'de ineenstorting is al begonnen. We gaan een verschrikkelijke tijd tegemoet.' Dr. Kravkov had geen enkele twijfel. 'Wat de uitkomst van de oorlog ook wordt, er komt hoe dan ook een revolutie.'²³